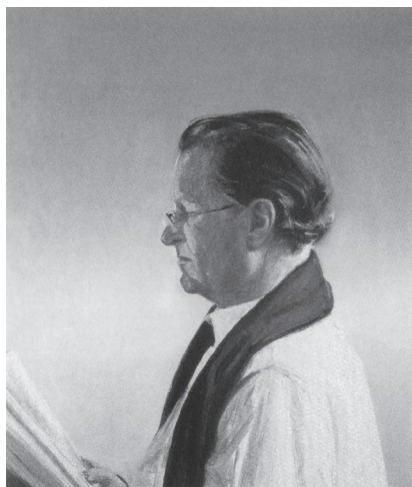

RUBENS, WARBURG ÉS AZ ÜLŐGARNITÚRA

MARTIN WARNKE
MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ
HALÁLÁRA

Süddeutsche Zeitung, 2019. december 12.

Anke Doberauer portréja Martin Warnkéról a Collegium Budapestben festett *Tizennégy tudós* sorozatból, 1999.

Aki ott volt a hamburgi tanácsházán 2012 novemberében, amikor Martin Warnke átvette az Aby M. Warburg-díjat, nem fogja elfelejteni a beszédet, melyet már láthatóan beteg, lenyűgöző, megtört hangján elmondott. Felidézte, hogyan bírálta Warburg a terem mennyezetén Hamburg történelmét megjelölő monumentális freskóciklust – majd óvatosan maga is megbírál-

ta Warburgot, az 1929-ben elhunyt művészet- és képtörténészt, amiért nem ismerte el, milyen különös szerepet játszik e freskókon a festő kordiagnózisának részeként ábrázolt technika.

Miközben e tér egészére figyelemmel szólt a freskókról, szinte kézzelfoghatóan megmutatkozott jellegzetes gondolkodásmódja, amely a német nyelvterület egyik legjelentősebb tudósává tette: minden pátoszt kizárva s ezáltal a hangulatoktól és bizonyosságoktól egyaránt mentesülve nyitott utat a gondolkodás szabadságának, mely szembeszáll mindazzal, amit közön-sége szokásszerűen elvár.

Martin Warnke 1937-ben született Ijuiban, Brazíliában, édesapja protestáns lelkész volt, aki az őserdőben élő gyülekezetét gondozta. A német mellett a portugál a második anyanyelve lett. Lévén prédikátor fia, egész életében szkeptikusan fogadta a nagy szavakat. Csak kamaszkorában érkezett Németországba, hogy leérettségizzen. Ezután művésztörténetet, germanisztikát és történelmet tanult Münchenben, Madridban és Berlinben. 1963-ban doktorált a berlini Szabad Egyetem Hans Kaufmann-nál Peter Paul Rubensről írott értekezésével.¹

Már a disszertációjában kitűnt ragyogó elméje és az az igénye, hogy az írott forrásokból kiindulva ne csak feltárja Rubens szellemi és politikai környezetét, hanem ezt a kontextust a formákban is nyomon kövesse.

E két pólus közti feszültségben kapott helyet minden gondolata és kutatása – egyfelől a társadalmi, irodalmi, filozófiai és politikai kontextus megismerése, másfelől a mindig újabb kívülről érkező elemeket és impulzusokat magába olvasztó forma önállóságának, a hatások közepette is önmagát megőrző következetességének hangsúlyozása. A hetvenes évek elején a kölni Ludwig Múzeumban jártunk szakmai kiránduláson. A Mark Rothko festménye előtt elcsendesülő diákok hallgatását Warnke e szavakkal törte meg: „Ha erről a formáról nem tudunk mit mondani, akkor mind- eddig még semmit sem mondtunk.”

Warnke mindig is kiállt a múzeumi és az egyetemi művésztörténet összekapcsolása mellett. 1964–65-ben egy éven át önkéntesként dolgozott a Berlini Múzeumban. Nemcsak Velázquezről írt múzeumi vezetőt, hanem gyűjtötte az anyagot ahhoz a rövid írásához is, amely *Kérdések a múzeumban* címen vált közismertté.² Olyan kérdéseket jegyzett fel, amelyeket nem a tudósoknak, hanem a voltaképpen közvetítőknek, a múzeumi terem-öröknek szoktak feltenni – ebből a szakmán belüli kiindulópontból bontotta ki és bírálta a művésztörténetnek a nyilvánosságához fűződő viszonyát.

Ezt megelőzően a *Stuttgarter Zeitung* újságírójaként dolgozott. A téma legalaposabb elemzéseire tartoznak később egy kötetben kiadott cikkei, amelyekben a frankfurti Auschwitz-perről tudósított, az első nyilvános szembenézésről a nemzetiszocializmus bűntetteivel. Mellőzte a felháborodás retorikáját, s így sokkal pontosabban elemezhetette az erőszak struktúráját.

Hírnevét az 1970. évi művésztörténész kongresszuson szervezett szekció – *A művésztörténet tudomány és világnézet között*³ – alapozta meg: ez volt az első mélyreható szembenézés nemcsak a nemzetiszocializmus művésztörténetével, hanem ezen túl azzal a gondolkodásmóddal is, amely a formai elemzést az alárendelődés mércéihez igazítja. Ellenzői nem is a műalkotások politikai felhasználásának leleplezését vetették a szemére, mint inkább e gondolkodási mechanizmus elemzését, amelyben a forma automatikusan összefonódott a rend és a fölérendelés, a megbirkózás és a lélekmentés kérdésével.

Warnke támadását élesen visszautasították, és a kongresszust követő hónapokban olyan súllyal és publicitással működött az ellentámadás, hogy az ellene irányuló hadjárat csúcspontján Warnke kedve végleg elment ettől a szereptől. A művésztörténész Karl Hermann Usener állt ki amellett, hogy Warnkét hívják meg tanárnak a marburgi Philipps Egyetemre. Jellemző, hogy

1 ■ *Kommentare zu Rubens*. De Gruyter, Berlin, 1965.

2 ■ *Museumsfragen*. In: Martin Warnke: *Künstler, Kunsthistoriker, Museen. Beiträge zu einer kritischen Kunstgeschichte*. C.J. Bucher, Luzern-Frankfurt/Main, 1979. 119–122. old.

3 ■ *Das Kunstwerk zwischen Wissenschaft und Weltanschauung*. Bertelsmann Kunstverlag, Gütersloh, 1970.

4 ■ Martin Warnke – Uwe Fleckner – Hendrik Ziegler (Hrsg.): *Handbuch der politischen Ikonographie*. C. H. Beck, München, 2011.

Usener úgy érezte, jobb, ha a szakmában a kollégák elől eltitkolja, hogy ő maga egykor egy ellenállási csoporthoz tartozott.

Martin Warnke – Heinrich Klotzcal, Gert Mattenklotttal, Heinz Mausszal és Heinz Schlafferrel együtt – létrehozott valamit, ami joggal nevezhető új marburgi iskolának. Döntő lépést tett előre, gyökeresen megújította a művészettörténetet mind tárgyterületeit, mind módszereit tekintve. Senki sem alakította hasonló sikerrel kritikai képtudománnyá a művészettörténetet úgy, hogy közben cseppet se engedjen a formai elemzés érzékenységből és szigorából.

Ugyhogyan nem volt abban semmi meglepő, ha egyik nagy feltűnést keltő tanulmányában Warnke azt fejtegette – Heinrich Wölfflin svájci művészettörténészre utalva –, hogy a klasszikus formai elemzés egyáltalán nem vonja maga után a valóságra vonatkoztatás feladását. Sőt a formai elemzés hívei éppen ezzel igyekeztek elhárítani a művészettörténetnek az első világháború idején tapasztalt nacionalista felhasználását.

Marburgban Martin Warnke elsőként elemezte történetileg a képrombolás világszerte ismert jelenségeit – ami azután a kínai kulturális forradalomban is lábra kapott –, és a művek művészettörténeti vizsgálatát kiegészítette az elpusztításukba torkolló viszonyháló történetével. Ebben olyan prófécia rejlett, amely a mai napig állandóan és tragikusan beteljesedik.

Műnsterben habitált az udvari művészter szervezetről a marburgi környezetben írott értekezésével. Akárcsak korábbi könyve, az *Építmény és felépítmény*, ennek a munkának a megjelenése is szenzációszámra ment, mert szembeszállt a bevett művészetszociológiával, amely a polgárság, majd pedig a munkásosztály emancipációs mozgalmait tekintette a szabadsághoz vezető történeti fejlődés motorjának. Warnke szerint a polgári céhszervezetben a művészeknek olyan korlátozásokhoz kellett igazodniuk, amelyekről csak az udvarban szabadulhattak meg. A művészetnek ez a társadalomtörténete nemcsak

a függőségekkel számolt, hanem a lehetőségekkel is. Az udvarban elnyert kiváltságos helyzet korábban teljesen elképzelhetetlen formai folyamatokat tett lehetővé a művészek számára. Az a történetelméleti megrendülés, amelyet ez a könyv kiváltott, nemcsak a társadalomtörténetben, hanem még a filozófiában is messzeremenő változásokat ösztönzött.

Minden írása és fellépése meglepetést tartogatott. Nincs olyan – akár egészen periferikus – tanulmánya, amelyben ne találunk valamilyen addig sohasem olvasott értelmezést vagy ötletet, a protestáns médiaművészetről, a felvilágosodásról vagy a modernitásról.

Martin Warnke kimagasló érdeme, hogy tovább művelte azt a politikai ikonográfiát, amely egykor a hamburgi Warburg Kultúratudományos Könyvtárból indult útjára. A vonatkozó kézikönyv⁴ jól láthatóan Warnke legendás kartotékos dobozaiból nőtt ki, amelyeket ma a hamburgi Warburg-ház őriz. Ez a ház volt a Warburg Könyvtár első székhelye, amelyet Warnke segített visszavásárolni az 1990-ben neki ítelt Leibniz-díj felajánlásával. Alig akad még kutató, aki annyit tett volna Aby M. Warburg gondolati örökségének felelevenítéséért, újabb és újabb aktuális alkalmazásáért, mint Martin Warnke. 1979-ben hívták meg professzornak Hamburgba, és attól kezdve a hamburgi szellemi klíma hatása is érződött munkáin. Egyetemi előadásait nem csak a diákok hallgatták, egyben a művelt fők találkozási is lettek.

Talán egy rövid jegyzetben mutatkozik meg a legvilágosabban módszertanilag pengeéles, a részletekre fogékony észjárása és idegenkedése mindenféle pátozstól. Az Edition Suhrkamp sorozat 1000. kötetét Jürgen Habermas állította össze az általa felkért értelmiségiektől a kor állapotáról érkező válaszokból. Az *ülögarnitúra helyzete* című jegyzetében Warnke átfogó panoráma felfestése helyett azokat a változásokat elemezte, amelyeket a televízió váltott ki a nappali szobák berendezésében. A banálisnak

tűnő szféra mikroszkopikus képéből olyan korszakfogalom kerekedett ki, amelyet komplexebben nem is lehetett volna megragadni.

Martin Warnke hallatlanul érzékeny ember volt. Ő maga is az elmékedésnek abban a gondolati terében élt, amelyet Warburg minden kultúra előfeltételének tartott. Halléban, december 11-én halt bele hosszan tartó betegsége szövőd-ményeibe. Pótolhatatlan barát távozott vele.

HORST BREDEKAMP

Wessely Anna fordítása

KÖZGAZDASÁGTAN, PÉNZ ÉS KORMÁNYZÁS

Against Economics. *New York Review of Books*, 2019. december 5.

Robert Skidelsky: *Money and Government. The Past and Future of Economics*. Yale University Press, 2018., 512 old., \$35.00

A nagy nemzetgazdaságok irányításáért felelős személyek körében egyre erősödik az az érzés, hogy a közgazdaságtan mint diszciplína már nem képes teljesíteni a rendeltetését. Mindinkább olyan tudománynak mutatkozik, amelyet ma már nem létező problémák megoldására teremtettek.

Jó példa az inflációs rögeszme. A közgazdászok még mindig azt sulykolják diákjaiknak, hogy a kormányzat elsődleges gazdasági szerepe – sőt sokak szerint egyetlen sajátos gazdasági szerepe – az árstabilitás megőrzése. Állandóan éberem kell figyelnünk az infláció veszélyére. Az a kormány, amely egyszerűen több pénzt nyomtat, velejéig bűnös. Ha bezzeg a kormány és a központi bank összehangolt cselekvése féken tartja az inflációt, akkor a piac rátalál „a munkanélküliség természetes rátájára”, és az árak világos jelzéseit követő befektetők is biztosítják az egészséges növekedést. Ezek az előfeltevések kapcsolódtak össze az 1980-as évek monetarista

meggyőződésével, hogy a kormány érje be a pénzkínálat igazgatásával – ami azután az 1990-es évekre már olyannyira a józan ész elemi parancsává rögzült, hogy jószereivel minden politikai vita kötelező első lépése a kormányzati költsékezés veszélyeinek rituális beismerése lett. A helyzet azóta se változott, pedig a 2008-as visszaesés után a központi bankok eszeveszett pénznyomtatásba kezdtek, hogy beinduljon az infláció, és a gazdagok kénytelenek legyenek valami hasznosat tenni a pénzükkel – ám igyekezetük mindkét téren többnyire kudarcba fulladt.

Másmilyen gazdasági univerzumban élünk, mint az összeomlás előtt: a munkanélküliség csökkenése már nem hajtja fel a béreket, a pénznyomtatás már nem okoz inflációt. Ám a közgazdaságtan-tankönyvek bölcsessége szinte mit sem változott.

Az intézmények némileg lemaradnak, de ehhez már hozzászoktunk. A főáramú közgazdaságtan művelői manapság nem nagyon jeleskednek a pénzügyi összeomlások előrejelzésében, a gazdaság felvirágoztatásában, vagy a klímaváltozásnak gátat vető modellek kidolgozásában, viszont páratlanul sikeresek, ha arról van szó, hogy e hiányosságok dacára hogyan őrizték meg szellemi tekintélyüket. Ehhez foghatót legfeljebb a vallástörténetben találni. A közgazdaságtant máig úgy tanítják, mint a fizikát – mint egyetemes és kétségbevonhatatlan matematikai igazságok fokozatos felismerését –, nem pedig úgy, mint minden más társadalomtudományt: érvelések történeteként, egymással vitatkozó elméleti álláspontok zűrzavaraként. Léteznek ugyan „heterodox – intézményi, marxista, feminista, »osztrák«, posztkeynesiánus stb. – gazdaságelméletek” is, csak hogy képviselőiket szinte teljesen kiszorították a „komolyan” minősülő tanzsékekről. Még a közgazdaságtan szakos diákok nyílt lázadásai (a franciák poszt-autista közgazdaságtani mozgalmától a britek válság utáni közgazdaságtanáig) sem tudták kikerülni, hogy ezek az elméletek bekerüljenek a szak törzsanyagába.

Ennek következtében a heterodox közgazdászokat továbbra is

majdhogynem félnótásként kezelik, noha mindeddig sokkal jobban meg tudták jósolni a valóságos világ gazdasági eseményeit. Sőt mi több, noha maguk a pszichológusok már rég elvetették a főáramú (neoklasszikus) közgazdaságtan alapjául szolgáló pszichológiai feltevéseket, azok mégis maguk alá gyűrték a tudományos világot, és mélyrehatón alakítják a köznapi világképet.

Sehol a világon nincs olyan drámai távolság közbeszéd és gazdasági realitás között, mint Nagy-Britanniában – talán épp emiatt kezd először itt tarthatatlanná válni. Az összeomlást megelőző buborék idején a balközépen álló Új Munkáspárt volt domináns helyzetben, így azután a szavazók „dobjátok ki ezeket a semmirekellőket” reakciójának köszönhetően az egymást követő konzervatív kormányok rájöttek, hogy a megszorítások retorikája – a churchilli hivatkozás a közjóért hozott közös áldozatra – jól cseng a britek fülében. Széles körű egyetértés fogadta a konzervatív politikát, amely a brit jóléti állam maradványait is lehántotta, és az erőforrásokat felfelé, a gazdagokhoz csoportosította át. „Nincs pénztermő csodafa” – mondta Theresa May a 2017-es, ripszropsz lezavart választáskor –, az egyetlen emlékezetes kijelentéseként kampányában, amely méltán számít az egyik legfakóbbnak a brit történelemben. Mondását a média azóta is megállás nélkül szajkózza, válaszul, ha valaki azt firtatná, miért az Egyesült Királyság az egyetlen nyugat-európai ország, ahol az egyetemeken tandíjat kell fizetni, vagy hogy valóban szükségszerű-e, hogy ilyen sok ember aludjon az utcán.

May kijelentésében igazán az a rendkívüli, hogy nem is igaz. Sok pénztermő csodafa van Nagy-Britanniában – mint minden fejlett gazdaságban: „banknak” hívjuk őket. Lévén a modern pénz egyszerűen hitel, a bankok a szó szoros értelmében a semmiből tudnak pénzt varázsolni, meg is teszik, amikor kölcsönöket nyújtanak. A jelenleg Nagy-Britanniában forgalomban lévő pénz szinte teljes egészét a bankok varázsolták elő. A polgárok

zöme erről mit sem tud, sőt a Positive Money nevezetű kutatócsoport egyik újabb felmérésének döbbenetes adata, hogy a parlamenti képviselők 85 százalékának fogalma sincs, valójában honnan jön a pénz (a többség úgy vélte, hogy talán a Királyi Pénzverdeből).

A közgazdászok érthetően nem feledkezhetnek meg teljesen a bankok szerepéről, de azért a XX. század nagy részében ők is sokféleképp értelmezték, valójában mi is történik, amikor valaki kölcsönért folyamodik. Az egyik iskola azt vallja, hogy a bankok meglévő tartalékaikból utalják át a pénzt, a másik azt, hogy a bankok új pénzt állítanak elő egy multiplikátor hatás alapján (azaz az autódra felvett kölcsönt úgy is felfoghatod, hogy végső soron valami nagyanyó nyugdíjalapjából származik). Csak egy – főképp heterodox közgazdászokból, posztkeynesiánusokból és a modern pénzelmélet képviselőiből verbuvalódó – kisebbség ragaszkodik „a bankhitellel pénzteremtés” elméletéhez, amely szerint a bankárok egyszerűen suhintanak a varázspálcájukkal, s már előttük is terem a pénz, mert abban bíznak, hogy ha mondjuk egymillió dollár hitelt nyújtanak egy ügyfélnek, azt majd valamikor visszafizeti a banknak, úgyhogy a rendszer egészében a hitelek és az adóságok kioltják egymást. Még hogy betéteken alapulnának a kölcsönök! Éppen fordítva: a betétek erednek a kölcsönökből.

Arra az egyre meg senki sem gondolt, hogy elhelyezkedjék egy banknál, és végre megfigyelhesse, valójában mi történik, ha valaki besétál, hogy pénzt vegyen kölcsön. Viszont egy Richard Werner nevű német közgazdász pontosan így tett 2014-ben, és felfedezte, hogy a kölcsönt nyújtó bankhivatalnokok nem ellenőrzik a meglévő alapokat, tartalékokat vagy bármí másit. Egyszerűen pénzt teremtenek a semmiből, avagy Werner szavával: „varázsporból”.

Ugyanabban az évben döntött úgy Nagy-Britannia néhány hírhetlen független közhivatalnok, hogy ami sok, az sok – a pénzteremtés kemény viták tárgya lett.

Addigra már a főáramhoz kötődő közgazdászok túlnyomó többsége is elvetette a kontraproduktívnak bizonyuló megszorításokat (amelyek, mint jó előre látható volt, szinte egyáltalán nem hatottak a nyilvános vitára). Ám egy bizonyos ponton kijelenteni, hogy a rendszert irányító technokraták minden stratégiai döntésüket téves feltevésekre alapozzák olyan elemi kérdéssel kapcsolatban, mint a pénz természete, már ahhoz fogható, mint ha az építészekről megkövetelnék, hogy munkájukat annak tudomásulvételével folytassák, hogy a 47 négyzetgyöke valójában π . Csak hogy az építészek tisztában vannak vele, hogy akkor az épületek leomlanának. Emberéletekbe kerülne.

Nem tellett sok időbe és a Bank of England (a Federal Reserve brit megfelelője, amelynek közgazdasági szabadon nyilatkozhatnak, mert formailag nem tartoznak a kormányhoz) előállt egy *Pénzteremtés a modern gazdaságban* című, videókkal és animált rajzokkal felszerelt hivatalos jelentéssel, amely ugyancsak azt állította, hogy a jelenlegi közgazdasági tankönyvek és az uralkodó monetarista ortodoxia márpedig téved. A heterodox közgazdászoknak van igazuk: a magánbankok pénzt teremtenek. Ezt teszik a központi bankok is, mint amilyen a Bank of England, miközben a monetaristák teljesen tévesen ragaszkodnak a hiedelemhez, hogy e bankok igazi funkciója a pénzkínálat szabályozása volna. Hiszen valójában semmilyen értelemben sem szabályozzák a pénzkínálatot, lévén fő funkciójuk a kamatláb rögzítése – annak meghatározása, mennyit kérhetnek a magánbankok az általuk teremtett pénzért. Azaz a nyilvánosságban folyó vita e témákról szinte kivétel nélkül téves premissákon alapul. Ha például igaz a Bank of England állítása, akkor a kormány által felvett kölcsönök nem is vontak el forrásokat a magánszektortól, mivel hogy teljesen új, addig nem létező pénzt teremtettek.

Az ember azt hinné, hogy az efféle beismerés nagyot szól. Bizonyos szűk körökben meg is hallották, és Norvégiában, Svájcban és Németországban a központi bank hasonló

jelentést tett közzé. Az Egyesült Királyságban viszont a média azonnali reakciója az elhallgatás volt. Tudtommal a Bank of England jelentését a BBC vagy bármelyik másik tévécsatorna még csak meg se említette. A napilapok szakújságírói továbbra is úgy írtak, mintha a monetarizmus magától értetődően helyes volna. A politikusok mellétek továbbra is azt a kérdést szegezték, honnan veszik majd a pénzt a szociális programjaikhoz. Mintha létrejött volna egy *entente cordiale*, amelynek értelmében a technokraták éljenek továbbra is egy elméleti univerzumban, miközben a politikusok és a hírmagyarázók egy teljesen másféle világban léteznek.

Néhány jel mégis arra mutat, hogy ez a berendezkedés csak ideiglenes. Anglia és főleg a Bank of England azzal büszkélkedik, hogy a globális gazdasági trendek élén jár. Az 1970-es években a monetarizmus is azzal tett szert komoly szellemi tekintélyre, hogy a Bank of England közgazdasági befogadták. Végül innen emelte magához a lázadó Thatcher-rezsim, majd az őt követő Ronald Reagan az Egyesült Államokban. A későbbiekben pedig szinte mindenhová exportálták.

Lehet, hogy hasonló mintázat tanúai vagyunk manapság. 2015-ben, egy évvel a Bank of England jelentése után, a Munkáspárt először tette lehetővé, hogy vezetőjére nyíltan szavazzanak. A balszárny Jeremy Corbyn és árnyékkormányának pénzügyminisztere, John McDonnell vezetésével át is vette a hatalmat a pártban. Akkoriban a Munkáspárt balszárnyát ugyanolyan marginális szélsőségnek gondolták, mint 1975-ben a Konzervatív Párt Thatcherhez húzó szárnyát. Valójában az egyetlen nagyobb politikai csoportosulás az Egyesült Királyságban, amelyik nyitott az új közgazdasági eszmékre – miközben a média egyfolytában azon igyekszik, hogy úgy mutassa be őket, mintha az 1970-es évek óta mit sem változó szocialisták lennének. Míg az elmúlt pár évet jóformán az egész politikai világ a Brexit miatti üvöltözéssel töltötte, McDonnell irodája és a munkáspárti fiatalok támogató csoportjai workshopokat

szerveztek, és új politikai kezdeményezésekkel álltak elő mindenről – a négynapos munkahéttől és az általános alapjövedelemtől kezdve a zöld ipari forradalmon át a „teljesen automatizált luxuskommunizmusig” –, és meghívták a heterodox közgazdászokat, hogy vegyenek részt azokban a népoktatási kezdeményezésekben, amelyek megváltoztathatják a közfelfogást arról, hogyan működik a gazdaság. A corbynizmus gyakorlatilag a politikai világ minden pontján szinte hisztérikus ellenállásba ütközött, mégis oktalanság volna félresöpörni azt a lehetőséget, hogy egy történelmi változás küszöbén állunk.

A kutatók új fényben kezdik láttatni a múltat – ez is jelzi, hogy valami történelmileg új bukkant fel. Ebből a szempontból az elmúlt évek egyik legfontosabb könyve az Egyesült Királyságban a *Money and Government: The Past and Future of Economics* (*Pénz és kormányzás: a közgazdaságtan múltja és jövője*) Robert Skidelskytől, mely látszólag azt a kérdést próbálja megválaszolni, mitől vált annyira használhatatlanná a főáramú közgazdaságtan a 2008-as válságot közvetlenül megelőző és követő években. Valójában a közgazdaságtani diszciplína történetét mondja el pontosan annak a két dolognak – a pénznek és a kormánzatnak – a figyelembevételével, amelyről a közgazdászok a legritkábban beszélnek.

Skidelsky pozíciója igazán megfelelő e történet elbeszéléséhez. Egy sajátos angol típus megtestesítője: úri különc, akinek olyannyira kényelmes helye van a rendszerben, hogy eszébe sem jut, miért ne mondhatná pontosan azt, amit gondol. Nézeteit épp emiatt tolerálja is a rendszer. Mandzsúriában született, Oxfordban tanult, a politikai gazdaságtan professzora lett Warwickban, és leginkább John Maynard Keynes mérvadó, háromkötetes életrajza szerzőjeként ismert. Az elmúlt három évtizedben Tilton bárójaként a Lordok Házában foglalt helyet, váltakozva kötődött a legkülönbözőbb pártokhoz vagy akár egyikhez sem. Blair idejében eleinte a konzervatívokhoz tartozott, sőt gazdasági

ügyekben az ellenzék felsőházi szöveg-vívője volt; jelenleg épp független, de nagyjából a Munkáspárt balszárnyával tart. Más szóval mindig a saját zászlaja alatt sorakozik fel – s az rendszerint érdekes zászló. A világ egyik előkelő törvényhozó testületének tagjaként élvezett pozícióját az utóbbi években arra használta, hogy magas színvonalú szemináriumokat tartson a közgazdaságtan diszciplínájának megreformálásáról.

Mostani könyve bizonyos értelemben ez irányú törekvéseinek első jelentős produktuma. Feltárul benne két átfogó elméleti szemlélet véget nem érő hadakozása, amelyben mindig ugyanaz az oldal győz – noha a győzelem ritkán kapcsolódik árnyalt elméletalkotáshoz vagy pontosabb előrejelzésekhez. Az érvelésekben mindig a pénz természetéről vallott elképzelés a döntő. Vajon a pénzt anyagi árunak tekintsük-e, a csere megkönnyítésére használt értékes szubsztanciának, vagy inkább mindenekelőtt hitelnek, könyvelési módszernek, forgalmazott adóslévélnek, azaz mindenképp valamilyen társadalmi berendezésnek? Ez a vita valamilyen formában évezredek óta tart. Amit „pénznek” mondunk, mindig e kettő keveréke, és mint az adósságról írott könyvemben (*Debt – The First 5000 Years*. Melville House, 2011.) magam is megjegyeztem, a súlypont az idők folyamán ide-odátolódik a vitázó felek közt. A középkorban egész Euráziában jellemzően hitelből valósultak meg a mindennapi ügyletek; a pénzt pusztán absztrakciónak tartották. Ezen a szemléleten igazából a globális európai birodalmak kialakulása és ezzel együtt az amerikai területeken öszszesrabolt arany és ezüst beáramlása változtatott a XVI–XVII. században. Az az érzés, hogy az aranyrúd *valójában* pénz, az általános erőszak, a tömeges rabszolgaság és a zsákmányéhes állandó hadseregek korszakaiban válik uralkodóvá – és szinte az egész világ pontosan így is gondolta a spanyol, a portugál, a holland, a francia és a brit birodalommal való érintkezés során. Az aranyrúd alapú pénzelméletek ösztönözték azt a fontos elméleti újítást – jegyzi meg Skidelsky –, amelyet a

pénz mennyiségi elméletének szövege nevezni (illetve a tankönyvekben egyszerűen QTM-nek [*quantity theory of money*], ugyanis a közgazdászokat végtelenül boldoggá teszik a rövidítések).

A QTM érvet először Jean Bodin francia jogász fogalmazta meg abban a vitában, amely az amerikai földrész spanyol–portugál meghódítása után az árak azonnal bekövetkező, destabilizáló hatású meredek inflációjának okáról folyt. Bodin amellett kardoskodott, hogy az infláció egyszerűen kereslet és kínálat kérdése: a spanyol gyarmatokról beáramló óriási mennyiségű arany és ezüst leértékelt a pénzt Európában. Az alapelvet kétségkívül mindenki elfogadta, akinek volt akkoriban kereskedelmi tapasztalata, pedig egy sor téves feltevésen alapult. Először is a Mexikóban és Peruban rabolt arany nagy része nem is Európában kötött ki, és nem vertek belőle pénzt, hanem rögtön Kínába és Indiába szállították, hogy fűszereket, selymet, pamutszövetet és egyéb „keleti luxuscikkeket” vásároljanak érte, s amennyiben volt inflációs hatása Európában, akkor valamifajta spekulációs kötvényekkel összefüggésben. A QTM alkalmazásakor szinte mindig ez a helyzet: magától értetődően evidensnek tűnik, de csak akkor, ha nem számolunk a kritikus tényezők zömével.

Az árak XVI. századi inflációjának esetében például, ha számításba vesszük a hitelt, a kincsképzést és a spekulációt – nem szólva a gazdasági tevékenység, a technológiai újdonságokba való befektetés és a bérszintek növekedésének gyorsuló üteméről (amely viszont szorosán összefügg a munkások és a munkaadók, illetve a hitelezők és az adósok közti hatalmi viszonytal) –, lehetetlen bizonyossággal megmondani, mi volt itt a döntő tényező. A pénzkínálat hajtotta-e fel az árakat, vagy éppenséggel a pénzkínálat igazodott az árakhoz? Szakmai szempontból itt végső soron a pénz exogén és endogén elmélete között lehet választani. A pénzt ugyanolyan külső tényezőnek tekintsük-e, mint az Antwerpent, Dublint, Genovát II. Fülöp idején állítólag elárasztó

spanyol aranypénzeket, vagy pedig úgy gondoljunk rá, mint egy gazdasági tevékenység termékére – a bányászásától kezdve a pénzverésen át, teremtett hiteleszközként, a kereslet kielégítése érdekében nyújtott kölcsönökkel való forgalomba hozataláig –, ami viszont egyet jelentene azzal, hogy másutt keressük az infláció gyökereit.

Nyersen fogalmazva: a QTM nyilvánvalóan téves. Ha egy országban kétszeresére növeljük a meglévő arany mennyiségét, és az összeset a gazdagoknak adjuk, akik viszont elássák a kertjükben, vagy aranylемеzzel borított tengeraltjárókat készíttetnek belőlük, akkor ez egyáltalán nem hat a sajt árára (mellesleg ezért nem működött a mennyiségi könnyítés stratégiája sem, mely hosszú lejáratú államkötvények felvásárlásával remélte élnékíteni a pénzforgalmat.) Ami igazán számít, az nem más, mint a *pénzköltés*.

Mégis, Bodin óta napjainkig szinte mindig a QTM hívei győztek, ha kialakult egy-egy jelentősebb gazdaságpolitikai vita. Angliában először 1696-ban, közvetlenül a Bank of England megalapítását követően érvényesült ez a séma, amikor a háborús infláció kapcsán William Lowndes, az államkincstár őre (pénzügyi államtitkár) és Sir Isaac Newton, a pénzverde főfelügyelője, valamint a filozófus John Locke között dült a vita. Newton egyetértett a kincstár álláspontjával, hogy hivatalosan le kell értékelnünk az ezüstpénzeket ahhoz, hogy elébe vágjanak a deflációs összeomlásnak. Ezzel szemben Locke szélsőségesen monetarista álláspontból úgy érvelt, hogy a kormány beavatkozása korlátozódik a tulajdon (köztük a pénzérmék) értékének szavatolására, mert minden más csak toldás-foldás, ami összezavarja a befektetőket, és kismemmi a hitelezőket. A vitában Locke kerekedett felül, az eredmény deflációs összeomlás lett. A pénzkínálat drasztikus visszafogása hirtelen gazdasági zsugorodáshoz vezetett, százezrek maradtak munka nélkül, tömeges nyomor, lázadások és éhínség tört ki. A kormány gyorsan enyhített politikáján (a bankoknak megengedte, hogy a

háborús kölcsönöket először bankjegyek formájában tegyék pénzzé, előbb-utóbb pedig egészen elveszék az ezüststandardot), viszont ami a hivatalos retorikát illeti, minden további politikai vitának az alapja Locke kis államot és kemény pénzt előíró, hitelezőpárti ideológiája lett.

Skidelsky szerint újra meg újra ez a séma érvényesült: 1797-ben, az 1840-es és az 1890-es években és végül az 1970–80-as évek fordulóján, amikor Thatcher és Reagan (egy rövid időre) a monetarizmus híve lett. Az események egymásutánja mindig ugyanaz:

1. A kormány elvszerűen szigorú pénzpoltikát („keménypénzt”*) vezet be.
2. Bekövetkezik a katasztrófa.
3. A kormány csendben felhagy a szigorú pénzpoltikával.
4. A gazdaság magához tér.
5. A „keménypénz” filozófiája mégis elfogadásra, sőt megerősítésre lel mint az egyetemes józan ész diktálta elgondolás.

Hogyan lehetett egyáltalán igazolni ezt a figyelemre méltó kudarc-sorozatot? Skidelsky szerint ebben nagymértékben David Hume skót filozófus a ludas. A QTM egyik korai híveként ő terjesztette el azt a gondolatot, hogy a rövid távú megrázkódtatások – mint amelyet például Locke is kiváltott – hosszú távon hasznosnak bizonyulhatnak, ha szabadjára engedik a piac önszabályozó erőit.

„A közgazdászok Hume óta különböztetik meg a gazdasági változások rövid távú és hosszú távú hatásait, beleértve a politikai beavatkozásokat is. A különbségtétel az egyensúlyi elmélet védelmét szolgálta, mert így olyan formában lehetett kifejteni, hogy valamennyire még a valósággal is

számoljon. A rövid táv a mai közgazdaságtanban rendszerint azt az időszakot jelenti, amelyben a piac (vagy a piacok gazdaságtana) valamilyen »megrázkódtatás« hatására időlegesen kitér egyensúlyi helyzetéből, valahogy úgy, mint egy nyugalmi állapotából kilendített inga. Ez a felfogás azt sugallja, hogy a kormány bízna csak rá a piacokra, hogy megtalálják a maguk egyensúlyi helyzetét. A kilengések »korrekcióját« célzó kormányzati beavatkozások csak további megtévesztő rétegekkel borítanak be az eredeti téveszmét.”

Minden ilyen elmélet logikai hibája, hogy nem cáfolható meg. Azt a premisszát, hogy a piacok *végül* mindig maguktól zökkennek helyre, csak akkor lehetne próbának alávetni, ha volna közösen elfogadott definíciónk arra, *mikor* következik be az a bizonyos *vég*; csakhogy a közgazdászok definíciója szerint „annak a pontnak az elérésekor – bármennyi időt igényeljen is –, amelynél kimondhatom, hogy a gazdaság ismét egyensúlyban van”. (Ugyanolyan nem cáfolható kijelentés ez, mint „a végén mindig a barbárok győznek” vagy „az igazság mindig győzedelmeskedik”, amelyek gyakorlatilag csak annyit jelentenek, hogy „ha a barbárok győznek, vagy ha az igazság győzedelmeskedik, akkor ki fogom jelenteni, hogy a történet véget ért”).

Ezen a ponton minden rész a helyére került: „keserű pirulának” lehetett nevezni a pénzsűke politikáját (mely a hitelezőknek és a vagyonosoknak kedvez), amely rendbe teszi az árjelzéseket, hogy a piac visszatérhessen a hosszú távú egyensúlyi egészséges állapotába. Skidelsky méltó folytatással toldja meg azt a történetet, amelyet Polányi Károly vázolt fel először az 1940-es években arról, hogyan jutottunk idáig: a történet arról szól, milyen gondosan tervezett beavatkozásnak [*social engineering*] köszönhető az állítólag önszabályozó nemzeti piacok létrejötte. Ebbe a munkába beletartozott, hogy bizonyos kormányzati beavatkozásokkal tudatosan felerősítették

a „nagy állammal” kapcsolatos élelérzéseket. Mint Skidelsky írja:

„Döntő újítás volt a jövedelemadó bevezetése: először 1814-ben vették ki, 1842-ben Peel [Robert Peel miniszterelnök] megújította, 1911–14-re pedig a kormányzati bevételek fő forrásává lépett elő. A jövedelemadónak kettős haszna volt: egyrészt biztos bevételi alapot teremtett a brit államnak, másrészt az olcsó kormányhoz kapcsolta a szavazók érdekeit, hiszen csak a közvetlen adót fizetőknek volt szavazati joguk. [...] Gladstone miniszterelnöksége idején már »a fiskális tisztesség volt az új erkölcsi mérce«.”

Valójában semmi sem indokolja, hogy a modern állam miért polgárai jövedelmének egy részét kisajátítva finanszírozza magát. Számítalan más módot is találhatott volna. Lényegesen hatékonyabb módokat is álltak rendelkezésére, például a föld-, vagyon-, kereskedelmi vagy fogyasztási adó, melyek közül bármelyik progresszíven is kivethető – hiszen rettenetesen drága mulatság a polgárok személyes ügyeit nyomon követni képes bürokratikus apparátus felállítása, amit azonban a jövedelemadó rendszere megkövetel. Ám nem ez a lényeg: a jövedelemadó szándékosan beavatkozó és kimerítő. Fontos, hogy legalább egy kicsit méltánytalannak érezzük. Mint a klasszikus liberalizmus (és a mai neoliberalizmus) oly sok eleme, valójában ez is egy furfangos büvélszmutatvány – úgy terjeszti ki a bürokratikus államot, hogy közben a vezetői mímelhetik, hogy ők a kis állam hívei.

A sémát csak egyszer sikerült igazán félretolni, mégpedig a XX. század közepén, a keynesi korszaként emlegetett évtizedekben. A kapitalista demokráciáknak az orosz forradalom és saját munkásosztályuk tömeges lázadásának rémétől megriadt vezetői páratlan mértékű redisztribúciót engedélyeztek, ami viszont az emberiség történetében a legszeleesebb körre kiterjedő anyagi jóléthez vezetett. Az 1930-as évek keynesi forradalmának és az 1970-

* ■ Ezt a „keménypénzt” a szakirodalom hagyományosan metallista pénzpoltikának nevezi.

es évek neoklasszikus ellenforradalmának történetét számtalanszor elbeszítették már, de Skidelsky új megvilágításba helyezi a konfliktust, amely körül forogtak.

Maga Keynes megrögzött antikommunista volt, főleg mivel úgy látta, hogy a kapitalizmus inkább be tudja indítani a gyors technológiai haladást, jórészt feleslegessé téve a materiális munkavégzés kényszerét. A teljes foglalkoztatást tartotta elrendőnek, nem mintha azt hitte volna, hogy a munka jó dolog, hanem mert végső soron fel akarta számolni a munkát: olyan társadalom képe lebegett a szeme előtt, amelyben a technológia az emberi munkavégzést mint olyat teszi elavulttá. Más szóval azt feltételezte, hogy örökké inog a talaj az elemzők talpa alatt, a társadalomtudományok tárgya inherensen labilis. Max Weber hasonló megfontolásokból vallotta, hogy a társadalomtudósok sohasem tudnak olyan ismeretekkel előrukkolni, amelyek akár csak távolról hasonlítanak a fizika törvényeihez, mert mire az ehhez nagyjából elegendő mennyiségű információt begyűjtene, annyit változik a társadalom s mindaz, amit az elemzők szerint érdemes volna tudni róla, hogy ezek az információk már érdektelenné válnának. Keynes ellenfelei viszont pontosan efféle egyetemes elvekbe akarták ágyazni érveiket.

A kívülállónak nehéz elmagyarázni, valójában mi volt itt a tét, mert a történetet rendszerint úgy mesélik el, mintha a mikro- és a makroökómia szerepét érintő, tisztán szakmai vitáról lett volna szó. A keynesiánusok szerint a mikroökómia megfelelő, ha az egyes háztartásoknak vagy vállalatoknak a piaci előnyüket optimalizálni igyekvő viselkedését kívánjuk tanulmányozni, ám amint a nemzetgazdaságokat vesszük szemügyre, egészen más komplexitási szintre kerülünk, ahol már másfajta törvények érvényesülnek. Ahogy nem érthetjük meg a földimalacok párosodási szokásait a sejtekben végbemenő összes vegyi folyamat elemzéséből, úgy a kereskedelem és a befektetések mintázatai, a kamatrata vagy a foglalkozási ráta hullámzásai sem

egyszerűen az őket látszólag létrehívó mikrotranzakciók aggregátumai. A mintázatoknak ugyanis – a tudományfilozófusok kifejezésével – vannak „emergens tulajdonságaik”. Nyilván esélyünk se lenne a makroszint megértésére, ha nem értenénk a mikroszintet (ahogy tudnunk kell, miféle vegyületekből épül fel egy földimalac), ám az önmagában még nem elegendő.

Az ellenforradalmárok a London School of Economicsban, élükön Keynes régi riválisával, Friedrich Hayekkel, akihez aztán a Mont Pelerin Társaságban további nagyságok csatlakoztak, pontosan ezt a gondolatot kezdték ki, amikor azt állították, hogy egy nemzetgazdaságot egyszerűen alkotórészei összességéként kell felfogni. Mint Skidelsky megjegyzi, a támadást politikai szinten az államvezetésnek (és szélesebb értelemben mindenféle közjóságnak) már a gondolatát is elutasító felfogás motiválta. Szerintük a nemzetgazdaságok igenis visszavezethetők egyéni döntések millióinak aggregált hatására, s ezért minden makroökómiai elemet következetesen mikroszinten kell meg-alapozni.

Álláspontjuk azért számított radikálisnak, mert pontosan akkor fogalmazták meg, amikor a mikroökómia maga is mélyreható változáson ment át – ami ugyan már a XIX. század végén elkezdődött a marginalista forradalommal, de aztán a piaci szereplők döntéseit megértő technikából az emberi élet általános filozófiájává terebélyesedett. Ezt érdekes módon olyan feltevések sorának megfogalmazása tett lehetővé, amelyekről a közgazdászok is készséggel elismerték, hogy nem igazak. A tisztán racionális cselekvőről feltételezték, hogy kizárólag az önérdek motiválja őket, pontosan tudják, mit akarnak, soha meg nem gondolják magukat, és hozzáférnek minden, az árazást érintő releváns információhoz. Így már pontos, prediktív erejű egyenletekbe foglalható, milyen cselekvést várjunk el az ilyen egyénektől.

Nincs semmi baj a leegyszerűsítő modellek alkotásával – az emberi világ minden tudományának így kell

eljárnia. Csakhogy egy empirikus tudományban a következő lépés a modellek összevetése azzal, amit az emberek ténylegesen tesznek, majd pedig a modell ennek megfelelő kiigazítása. Nos, ez az a lépés, amelyet a közgazdászok *nem* tesznek meg. Rájöttek, hogy ha modelleiket a be nem avatottak számára érthetetlen matematikai képletekbe foglalják, akkor olyan univerzumot hozhatnak létre, amelyben premiszáikat soha nem lehet megcáfolni. („Minden cselekvő hasznosságmaximalizálásra törekszik. Mi a hasznosság? Bármilyen cselekvő láthatóan maximalizál.”) A matematikai egyenletekre hivatkozva a közgazdászok meggyőzően állíthatták, hogy a társadalomelméleten belül az általuk művelt ágazat az egyetlen, amely elérte az előrejelzésre képes tudomány fejlettségi szintjét – még ha sikeres előrejelzéseik többsége gazdaságelméleti képzettségű egyének viselkedésére korlátozódott is.

Ezután a *homo oeconomicus* már hódító útjára indulhatott az egyetemek többi társadalomtudományos szakján. Az 1950–60-as években a fiatalokat hatalmi pozíciók betöltésére felkészítő szakok (politikatudomány, nemzetközi kapcsolatok stb.) szinte kivétel nélkül átvették a – végső soron a mikroökómiából lepárolt – „racionális döntésemélet” valamelyik változatát. Az 1980–90-es években pedig már oda jutottunk, hogy még a művészeti alapítványok és segítő szervezetek vezetői is csak akkor számítottak kellően képzettnek, ha legalább nagyjából tisztában voltak az egyik olyan „tudomány” alapjaival, amelynek kiinduló feltevése az, hogy az emberek alapjában véve önzők és mohók.

Ezek voltak tehát azok a „mikroalapok”, amelyekhez a neoklasszikus reformerek szerint a makroökómiának vissza kell térnie. E ponton kapóra jöttek a keynesiánus szemlélet némely kevéssé szerencsés megfogalmazásának kétségtelen gyengéi s főleg képtelensége az 1970-es évek stagflációjának magyarázatára. Csak le kellett söpörni a keynesi felépítmény maradványait, hogy visszatérhessenek ugyanahhoz

a „keménypénz” és kis állam elvű politikához, amely a XIX. században uralkodott. Az ismerős séma működött megint. A monetarizmus nem vált ugyan be, és előbb az Egyesült Királyságban, majd az Egyesült Államokban is hamar felhagytak vele, ám ideológiailag olyannyira tartós hatást gyakorolt, hogy amikor a „neokeynesiánusok”, például Joseph Stiglitz vagy Paul Krugman, ismét felülkerekedtek a vitában, még ők is kötelességüknek tartották az új mikroalapok megtartását.

Skidelsky szerint a probléma egyszerűen abból adódik, hogy a kezdeti feltevések képtelenségét az ezerszeres ismétlés cseppet sem csökkenti. Az ő, kevésbé kíméletes megfogalmazásában: „a félbolond premisszák örült konklúziókhöz vezetnek”:

„A hatékony piac hipotézise [*efficient market hypothesis = EMH*], amely Eugene Famánek köszönheti népszerűségét [...] a racionális várakozások elvét alkalmazza a pénzpiacokra. A racionális várakozások hipotézise [*rational expectations hypothesis = REH*] kimondja, hogy a cselekvők a gazdaságról és a gazdaságpolitikáról nyerhetők minden információt azonnal hasznosítanak várakozásaik módosítására. [...]”

Azaz, Famát idézve [...]: »Egy hatékony piacon a sok értelmes résztvevő versengése olyan helyzetet teremt, amelyben [...] egy értékpapír tényleges ára *valódi* értéke jó becslésének tekinthető.« [Skidelsky kiemelése]

Más szóval kötelesek vagyunk azt tettetni, hogy a piacok definíció szerint nem tévedhetnek. Ha például az 1980-as években az a terület, amelyen Tokióban a császári székhely található, nagyobb értékűnek számított, mint New York városának egész területe, akkor azért, mert ténylegesen ennyit ért. Az esetleges eltérések tisztán véletlenszerűek, „sztochasztikusak”, s mint ilyenek nem előreláthatók, időlegesen és végső soron lényegtelenek. A racionális cselekvők ilyenkor mindenesetre gyorsan közbelépnek,

és felmarkolnak minden alulértékelt részvényt. Mint Skidelsky fanyarul megjegyzi:

„Egy paradoxonnal van itt dolgunk. Az elmélet egyrészt kimondja, hogy nincs értelme spekulációval nyereségre törekedni, mert a részvények mindig jól vannak árazva, és mozgásuk nem jósolható meg. Másrészt ha a befektetők nem törekednének nyereségre, akkor a piac nem volna hatékony, hiszen nem működne semmiféle önkorrekciós mechanizmus. [...]”

Továbbá: ha a részvények mindig jól vannak árazva, a piac nem generálhat sem buborékokat, sem válságokat.

Ez a felfogás a gazdaságpolitikába is átszivárgott: »A kormányhivatalnokok – élükön Alan Greenspannel [a Fed elnökével] pontosan amiatt vonakodtak kipukkasztani a buborékokat, mert azt sem kívánták megítélni, *valóban* buborék-e.« Az EMH alapján lehetetlen felismerni a buborékokat, hiszen az létezésüket a priori kizárja.”

Ha van válasz a királynő híres kérdésére, hogy miért nem látta senki a közelgő összeomlást, akkor ez az.

S ezzel bezárul a kör. Ilyen katasztrofális megszegyenülés után az ortodox közgazdászok előhúzták aduikat, azaz az egyetemi politikába és az intézményes hatalom állásaiba vonultak vissza. Az Egyesült Királyságban a 2010-ben létrehozott új, konzervatív-liberális demokrata koalíció hozzálátott az oktatási rendszer reformjához, és a tandíjat háromszorosára növelve bevezette a diákhitel amerikai stílusú rendszerét. A józan ész azt diktálta volna, hogy ha az oktatási rendszer sikeres – hiszen a brit egyetemi rendszer minden gyarlósága mellett az egész világon a legjobbak közé számított –, viszont a pénzügyi rendszer annyira rosszul működik, hogy kis híján romba döntötte a globális gazdaságot, akkor több értelme van a pénzügyi rendszer egy kicsit az oktatási rendszerhez közelítő reformnak, mint a

fordítottjának. Ha mégis agresszíven a józan ész ellenében lépnek, annak csak ideológiai indoka lehet. Átfogó támadást intéztek már a gondolat ellen is, hogy a tudás talán mégsem pusztán gazdasági jószág.

Hasonló hadműveletekkel törekedtek az intézményi struktúra irányítására is. Az egykor büszkén független testület, a BBC a tory kormány idején mindinkább egy állami műsorszóró hálózatra kezdett emlékeztetni, ahol a politikai kommentátorok gyakran szinte szó szerint elismélik az uralkodó párt legutóbbi napirendi pontjait, amelyek – legalábbis ami a gazdaságot érintette – pontosan az épp hiteltelenné vált elméletekre hivatkoztak. A politikai viták résztvevői egyszerűen feltételezték, hogy egyedül a „keserű pirula” és a gladstone-i „pénzügyi tisztesség” jelent megoldást, miközben a Bank of England örült pénznyomtatásba fogott, és sikertelen próbálkozásával, hogy beindítsa az inflációt, ezt a pénzt gyakorlatilag a gazdag egy százaléknak juttatta. Az eredmény enyhén szólva kevésbé szívvidító lett. A gazdaság magához térésének csúcspontján a világ ötödik leggazdagabb országában körülbelül minden tizenkettedik brit állampolgár megtapasztalta az éhezést, egyesek napokig nem jutottak élelemhez. Ha a „gazdálkodás” az a mód, amellyel egy népesség gondoskodik a maga anyagi szükségleteiről, akkor a brit gazdálkodás egyre inkább diszfunkcionálisnak bizonyul. Nem tarthat öröké a brit politikai osztály lázas igyekezete, hogy elterelje erről a figyelmet (Brexit), előbb-utóbb a valóságos gondokkal is foglalkozni kell.

Mai állapotában a gazdaságelmélet mindinkább egy kicsorbult szerszámokkal teli fészerre emlékeztet. Nem mintha nem születnének hasznos felismerések is, de a létező diszciplína alapjában egy korábbi század problémáinak megoldására készült. Az, hogy hogyan határozható meg a munka és az erőforrások optimális elosztása a gazdasági növekedés magas szintjének megteremtéséhez, egyszerűen más, mint az a probléma, amellyel ma szembeélünk: mit kezdünk a techno-

lógia növekvő termelékenységével, a munka csökkenő reálkeresletével, a gondozó munka hatékony megszervezésével – úgy, hogy közben a Földet se tegyük tönkre? Ehhez másféle, nem „mikroökonómiai” megalapozású közgazdaság-tudományra van szükség. Bármilyen új, használható tudománynak vagy a feminizmus, a viselkedési gazdaságtan, a pszichológia, sőt az antropológia felhalmozott ismereteire kell támaszkodnia ahhoz, hogy az emberek tényleges viselkedéséből

kiinduló elméletekkel állhasson elő, vagy pedig ismét el kell fogadnia az emergens komplexitásszintek gondolatát – vagy ami a legvalószínűbb: mindkettőre szüksége lesz.

Ez nem könnyű gondolati feladat, politikailag pedig még annál is nehezebb. Belegondolni is riasztó, mivel jár levérni a lakatokat, amelyeket a neoklasszikus közgazdaságtan a főbb intézményekre tett, vagy megtörni szinte teológiai hatalmát a média felett – nem szólva azokról a finomabb formákról, amelyekkel

immár meghatározza az emberi indítékokról és az emberileg lehetségesről alkotott felfogásunkat. Ehhez feltehetően előbb valamilyen megábrázolás kell. Hogy milyen? Egy újabb 2008-as típusú összeomlás? Valamilyen radikális politikai eltolódás a világ egyik fő kormányzatában? Egy világméretű ifjúsági lázadás? Bárhogyan alakuljon is, az ilyen könyvekre – s nem kizárt, hogy épp erre a könyvre – döntő szerep vár.

DAVID GRAEBER

Wessely Anna fordítása